

ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว :
ความท้าทายที่ต้องก้าวผ่านให้ได้ในสังคมไทยปัจจุบัน

ขวัญเนตร สุขใจ^๑

บทนำ

ครอบครัวไทยในอดีตส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายซึ่งประกอบไปด้วยปู่ย่า ตายาย พ่อแม่และลูก ลักษณะเด่น สมาชิกในครอบครัวมีความเอื้อเพื่อเกื้อกูลซึ่งกันและกัน กตัญญูรู้คุณ ความต้องการเพื่อตนเองมีน้อยสมาชิกของครอบครัวพอใจที่จะดำรงชีวิตโดยประสานสอดคล้องกับธรรมชาติ ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามของสังคม ความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัวอยู่กันแบบใกล้ชิดเอื้ออาทรต่อกันและกัน (โสภา (ชูพิกุลชัย) ซปีลมันน์ ราชบัณฑิต, ๒๕๖๑)

ในปัจจุบันรูปแบบของครอบครัวไทยได้มีการเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็วทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม ส่งผลกระทบต่อสถาบันครอบครัวทั้งในเชิงโครงสร้างจากครอบครัวขยาย เป็นครอบครัวขนาดเล็กลง มีเพียงพ่อแม่ลูกเป็นครอบครัวเดี่ยว หากครอบครัวได้รับการประคับประคองด้วยความรักก็สามารถทำให้ครอบครัวอยู่รอดได้อย่างมีความสุข แต่เมื่อครอบครัวที่หมดความรักซึ่งกันและกัน จากครอบครัวขนาดเล็ก สุดท้ายจะกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว มีเพียงพ่อหรือแม่ทำหน้าที่เลี้ยงดูลูกเท่านั้น ปรากฏการณ์เกี่ยวกับครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวถูกนำเสนอเพื่อสร้างการรับรู้ในสังคมไทย ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวจึงเป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่สร้างความท้าทายในการดำเนินงานของภาครัฐที่ต้องจัดระบบสวัสดิการสังคมและทำหน้าที่ในการรองรับความต้องการของครอบครัวในภาวะยากลำบากเพื่อให้สามารถตั้งหลักและมีการจัดการชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไปได้ดีขึ้น

สถานการณ์ครอบครัวไทย

ครอบครัวเป็นสถาบันที่สำคัญของสังคมไทยแต่ปัจจุบันมีการหย่าร้างและแยกทางกันของคู่สมรสทั้งที่จดทะเบียนสมรสและไม่จดทะเบียนสมรสมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น รวมถึงการตั้งครรภ์ไม่พร้อมในวัยรุ่น ทำให้เกิดครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หรือครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เลี้ยงดูเพียงลำพัง ครอบครัวเหล่านี้ถือว่าเป็นกลุ่มครอบครัวที่มีความเปราะบาง ทั้งเรื่องการเข้าถึงสิทธิตามกฎหมาย ความรับผิดชอบที่เพิ่มขึ้นในเรื่องเศรษฐกิจและการดูแลบุตร นอกจากนี้จากรายงานสถานการณ์ของประชากรไทย พ.ศ. ๒๕๕๘ ในภาพรวมของประเทศไทยในช่วง ๒๕ ปี ที่ผ่านมา พบว่า ครอบครัวขยายหรือครอบครัวสามรุ่น คือ ปู่ย่า ตายาย พ่อแม่-ลูก ถือเป็นครอบครัวประเภทหลักของไทย

เมื่อสภาพของสังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลกครอบครัวประเภทหลักก็ลดลงครึ่งหนึ่ง ในขณะที่ครอบครัวคู่สามีภรรยาที่ไม่มีลูกมีอัตราเพิ่มมากขึ้น๓เท่า และครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวมีอัตราที่เพิ่มขึ้นจาก ๙๗๐,๐๐๐ ครัวเรือน เป็น ๑.๓๗ ล้านครัวเรือน นอกจากนี้ยังพบรูปแบบครอบครัวที่หลากหลาย เช่น ครอบครัวข้ามรุ่น ครอบครัวเพศเดียวกัน ครอบครัวที่อยู่คนเดียวและครอบครัวที่ไม่ใช่ญาติ ดังภาพที่ ๑

^๑ กรรมการในคณะกรรมการศึกษาและพัฒนาความรู้ทางจิตวิทยาและสังคม

ภาพที่ ๑ รูปแบบต่าง ๆ ของครอบครัวไทย

ที่มา: คลีครอบครัวไทย ๔.๐ เสี่ยงสะท้อนจากเยาวชนถึงครอบครัว.๒๕๖๐.

จากภาพแสดงให้เห็นว่า ภาพรวมของครอบครัวไทยในช่วง ๒๕ ปีที่ผ่านมา จากรายงานสถานการณ์ประชากรไทย พ.ศ.๒๕๕๘ พบว่า รูปแบบครอบครัวไทยในปัจจุบันทั้งสิ้น ๗ ประเภท ดังนี้

อันดับ ๑ ครอบครัวสามรุ่นร้อยละ ๓๓.๖ คือมีทั้งปู่ย่า ตายาย รุ่นลูกและรุ่นหลานอยู่รวมกัน

อันดับ ๒ ครอบครัวแบบพ่อแม่ลูกหรือครอบครัวเดี่ยวในอดีตมีร้อยละ ๒๖.๖

อันดับ ๓ คู่สามีภรรยาที่ไม่มีบุตรร้อยละ ๑๖.๒

อันดับ ๔ ครัวเรือนอยู่คนเดียวร้อยละ ๑๓.๙ ตามมาด้วย

อันดับ ๕ คือ ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวร้อยละ ๗.๑

อันดับ ๖ ครัวเรือนข้ามรุ่นร้อยละ ๒.๑

อันดับ ๗ ครัวเรือนที่ไม่ใช่ญาติร้อยละ ๐.๖ ซึ่งมีความเป็นครอบครัวแบบหนึ่งที่มีลักษณะเป็นเพื่อนหรือคนที่ไม่ใช่ญาติ แต่มีสายสัมพันธ์ที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน (ณัฐยา บุญภักดี. รายงานสถานการณ์ประชากรไทย ๒๕๕๘. UNFPA Thailand)

ปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงลักษณะครอบครัวดังกล่าว มีทั้งปัจจัยทางประชากรศาสตร์ เจตคติในการดำเนินชีวิตและค่านิยมสมัยใหม่ อัตราการเกิดครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จึงมีอัตราที่สูงขึ้นตามลำดับจาก ๙.๗ แสนครัวเรือน เป็น ๑.๓ ล้านครัวเรือนในจำนวนนี้ร้อยละ ๘๐ เป็นครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยวมากกว่าพ่อเลี้ยงเดี่ยวสาเหตุหลักเกิดจากอัตราการหย่าร้าง สูญเสียคู่ชีวิต ความรุนแรงในครอบครัว การนอกใจ พฤติกรรมเจ้าชู้ ปัญหาเรื่องเพศสัมพันธ์ ปัญหาด้านเศรษฐกิจการเงินรายได้ไม่เพียงพอ การพนัน สิ่งเสพติด รวมทั้งความคิดเห็นที่แตกต่างกัน การสื่อสารการย้ายถิ่นฐาน และพฤติกรรมการใช้เวลากับครอบครัวให้เกิดคุณภาพ จึงทำให้หลายภาคส่วนในสังคมมีความสนใจครอบครัวที่มีพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวตามลำพัง โดยทั่วไป นักการศึกษาให้ความสนใจครอบครัว แม่คนเดียวมากกว่าการศึกษาครอบครัวที่มีพ่อคนเดียว เนื่องจากเมื่อมีการหย่าร้างหรือการพลัดพรากของพ่อหรือแม่ในครอบครัว ส่วนมากพ่อจะสูญหายไปจากครอบครัวในลักษณะนี้มากกว่าแม่ ขณะเดียวกันแม่มักได้รับสิทธิในการเลี้ยงดูลูกมากกว่าพ่อในกรณีที่มีการฟ้องร้องในศาล เพราะสัญญาติญาณของความเป็นแม่มักให้ความอบอุ่นและให้ความเอาใจใส่ดูแลบุตรมากกว่าพ่อเพราะส่วนใหญ่พ่อจะไม่มีเวลาเลี้ยงลูกเพราะทุ่มเทในการทำงานอย่างเต็มที่และไม่สนใจในเรื่องรายละเอียดต่างๆเหมือนแม่

นิยามครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวและสภาพปัญหาของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

จากสภาพปัญหาของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของอัตราการเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวสูงขึ้นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว หมายถึง ครอบครัวที่เป็นสมาชิกหลัก คือ บิดาหรือมารดาได้ยุติชีวิตสมรสเนื่องมาจากเสียชีวิต หย่าร้าง ละทิ้ง แยกทาง การเป็นมารดาหรือบิดานอกสมรส (สุรียพร พันพิ่งและคณะ. ๒๕๕๑)

เมื่อครอบครัวหลักต้องกลายเป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ผลกระทบทางด้านจิตใจในพ่อหรือแม่ เลี้ยงเดี่ยวมักเกิดขึ้นขึ้นใน ๓ ช่วง คือ

ช่วงแรก ก่อนการหย่าร้าง ทุกคนคงอยากมีชีวิตครอบครัวที่ดำเนินไปอย่างมีความสุขต่อเนื่องและยั่งยืน แต่เมื่อถึงสถานการณ์ที่ต้องตัดสินใจว่าจะไปต่อหรือยุติความเป็นครอบครัวย่อมเกิดสภาวะความเครียดก่อนการ การหย่าร้าง

ช่วงที่ ๒ กระบวนการจดทะเบียนหย่าก็มีสภาวะความเครียดขึ้นอีกทั้งในประเด็นการแบ่งสินสมรส การดูแลบุตร ๆ ควรจะอยู่กับใคร เลิกกันแล้วต้องแยกบ้านกันอย่างไร

ช่วงที่ ๓ เมื่อทุกอย่างลงตัวแยกทางกันเรียบร้อยแล้วต่างคนต่างเดินบนเส้นทางชีวิตใหม่ของตนเอง จากเดิมชีวิตครอบครัวที่คนหนึ่งต้องทำหน้าที่เป็นพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยว หากการยุติความเป็นครอบครัว มีการต่อสู้มาก ระยะเวลาการปรับตัวหลังยุติการใช้ชีวิตคู่ก็ใช้เวลานาน แต่หากคู่ใดมีการพูดคุยกันมาก่อนไม่ทำร้ายกันหลังการแยกทางต่างคนต่างไปเริ่มต้นชีวิตใหม่ ปรับตัวใหม่ จะใช้เวลาประมาณ ๑ - ๒ ปี เพื่อวางแผนในการดำเนินชีวิตใหม่ ปัญหาที่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวต้องเผชิญที่เห็นได้ชัดเจนซึ่งส่งผลกระทบต่อทางลบและทางบวก (จากรายงานสมัชชาครอบครัวระดับชาติปี ๒๕๕๘) ดังนี้

ผลกระทบในทางลบ

๑. สภาพความเป็นอยู่ฐานะการเงินและรายได้ในครอบครัวโดยเฉพาะบุตรที่อยู่กับแม่ แล้วพ่อไม่ส่งเสียดูแลทำให้ภาระจึงตกไปที่แม่ทำให้เด็กบางคนที่กำลังศึกษาอยู่ต้องทำงานควบคู่ไปด้วยเพื่อเป็นการแบ่งเบาภาระของแม่หรือพ่อ

๒. ด้านจิตใจเกิดภาวะซึมเศร้า หวาดกลัว ไม่มีความมั่นคงในอารมณ์ส่งผลต่อพฤติกรรมและบุคลิกภาพ

๓. ปัญหาการขาดเวลาดูแลเอาใจใส่ จากการทำพ่อหรือแม่แยกทางกันส่งผลให้ต้องทำงาน การมีปฏิสัมพันธ์และดูแลเอาใจใสน้อยลง

๔. เจตคติคนในครอบครัวและสังคมมักตีตราเด็กที่มาจากครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวว่ามักเป็นเด็กที่เป็นภาระของสังคม เป็นเด็กที่มีปัญหาในยุคปัจจุบันอัตราครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเพิ่มมากขึ้นอาจทำให้เกิดความคุ้นชินทำให้ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวไม่รู้สึกลึกผิดปกติ และเห็นว่าครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเป็นเรื่องธรรมชาติทำให้มีญาติเพื่อนที่มาจากครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในลักษณะเดียวหรือถูกกดดันว่าเป็นครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์

ผลกระทบในทางบวก

เมื่อพ่อหรือแม่ที่ต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว การเผชิญและต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ ด้วยความเข้มแข็ง จนนำไปสู่การเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวให้มีคุณภาพ คือ

๑. พ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวที่มีความพร้อมทำใจยอมรับกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยตั้งใจทำหน้าที่ในการเลี้ยงดูบุตรด้วยความรัก ความเอาใจใส่ รวมทั้งการบริหารจัดการด้านการเงิน สภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่ให้มีความเหมาะสมเพียงพอต่อการเลี้ยงดูครอบครัวโดยไม่ต้องพึ่งพาบุคคลอื่น

๒. การเห็นคุณค่าในตนเอง พ่อหรือแม่ในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว เมื่อมีประสบการณ์ชีวิตมากขึ้นมีทักษะในการดำเนินชีวิต ทำให้เกิดการเรียนรู้ในการเผชิญและแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง ลูกจึงเป็นกำลังใจที่สำคัญสำหรับครอบครัว การเห็นคุณค่าของสมาชิกในครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว จึงเป็นเกราะที่ป้องกันให้สมาชิกทุกคนต่างตระหนักถึงคุณค่าของกันและกัน เพราะพ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวไม่ต้องทะเลาะเบาะแว้งกับคู่สมรสทำให้การตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ ได้อย่างอิสระ

๓. การเสริมพลังสำหรับครอบครัวในการดำเนินชีวิต โดยเฉพาะเรื่องการสื่อสาร การแสดงอารมณ์และความรู้สึกกับลูกที่เหมาะสมรวมทั้งการส่งเสริมให้เกิดกิจกรรมภายในครอบครัว เพื่อเป็นการฝึกให้ลูกรู้จักบทบาทหน้าที่และการพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด เมื่อครอบครัวมีปัญหาหรือภาวะวิกฤตเกิดขึ้นสมาชิกในครอบครัวควรให้กำลังใจซึ่งกันและกัน รวมทั้งเรียนรู้ถึงผลที่ได้จากการแก้ไขปัญหาที่ผ่าน ๆ แต่หากครอบครัวไม่สามารถหาทางออกได้ควรมองหาความช่วยเหลือจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน

บทสรุป

ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวยังคงเป็นประเด็นปัญหาของสังคมไทยในปัจจุบัน ซึ่งนับวันแนวโน้มที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ความเปราะบางของครอบครัวส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตทั้งในด้านเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งการเผชิญหน้าต่อเจตคติของคนในสังคมที่ต้องกลายเป็นแม่หรือพ่อเลี้ยงเดี่ยว ปัจจุบันประเทศไทยยังไม่มีภาระระบุว่าครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเป็นครอบครัวกลุ่มเป้าหมาย ทำให้การเข้าถึงสิทธิเพื่อรับสวัสดิการจากรัฐแผงอยู่ในกลุ่มผู้มีรายได้น้อย การแก้ไขปัญหาในระยะวิกฤตของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ส่วนใหญ่จะได้รับความช่วยเหลือจากเครือข่าย เพื่อน ผู้นำชุมชน ภาครัฐ จึงควรมีนโยบายและแนวทางที่สำคัญ คือ ๑) การผลักดันรูปแบบการจัดสวัสดิการสังคมแบบบูรณาการโดยกำหนดให้ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวเป็นกลุ่มเป้าหมายหลักของการจัดสวัสดิการสังคมเพื่อแสดงให้เห็นถึงความสำเร็จอย่างเป็นรูปธรรม มีบุคลากรที่มีความเป็นมืออาชีพในเชิงลึก เพื่อส่งเสริมสนับสนุนและการสร้างเครือข่ายเพื่อให้บริการปรึกษาและการบำบัดแก่ครอบครัว การมีส่วนร่วมในการส่งเสริมอาชีพและรายได้รวมทั้งกระบวนการจัดการทางกฎหมาย ๒) ผลักดันให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหน่วยงานจัดทำข้อบัญญัติงบประมาณสนับสนุนครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ๓) จัดทำฐานข้อมูลครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวให้มีความชัดเจนโดยประสานความร่วมมือกับหน่วยงานระดับชาติ เช่น สำนักงานสถิติ กรมการปกครอง ในส่วนของผู้เขียนซึ่งทำงานในหน่วยงานภาคเอกชน ควรมีส่วนร่วมกับภาครัฐในการจัดสถานที่ทำงาน เพื่อเป็นการช่วยเหลือและเอื้อประโยชน์ต่อครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในเรื่องของเงินทุนประกอบอาชีพ จัดสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม การจัดให้ความรู้แก่ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวในสภาวะการปรับตัว เพื่อสร้างอัตลักษณ์ในเชิงบวกและเสริมพลังให้ครอบครัวมีความมั่นใจและเห็นคุณค่าในตนเอง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๕๙ ผู้เขียนได้สูญเสียสามีด้วยโรคไตวายเรื้อรังและกล้ามเนื้อหัวใจวายฉับพลัน การสูญเสียครั้งนั้นทำให้สมาชิกในครอบครัวมีความผูกพันกันมากยิ่งขึ้นในระยะแรกยอมรับว่าทุกคนต่างตั้งสติที่พยายามเพื่อหาหนทางในการจัดการปัญหาทุกอย่างจนลุล่วงไปได้ด้วยดี ผู้เขียนได้รับกำลังใจจากบุคคลที่เคารพนับถือหลาย ๆ ท่าน ทำให้สามารถผ่านพ้นวิกฤตปัญหาต่าง ๆ และอยากขอฝากบทกลอนเพื่อเป็นการส่งเสริมกำลังใจแก่พ่อหรือแม่เลี้ยงเดี่ยวที่อาจหาทางออกให้แก่ตนเองไม่ได้มีแรงใจในการต่อสู้เพื่อให้เป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว ซึ่งเป็นประเด็นความท้าทายที่ต้องก้าวผ่านให้ได้ในสังคมไทยปัจจุบันอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์

ครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว

ถึงขาดคู่ดูแลแม่ไม่ท้อ	ด้วยเพียงพอความรักผูกพันกอดอม
ตั้งแก้วตาดวงใจให้อดออม	เพื่อลูกพร้อมยอมทนมิห่มนมัว
เป็นครอบครัวเลี้ยงเดี่ยวไม่เปลี่ยวเหงา	เมื่อคนเราเข้าใจอยู่รู้ดีชั่ว
ไม่โทษฟ้า โทษดินสิ้นความกลัว	เพราะสร้างตัวด้วยแรงหวังกำลังใจ
ทุกข์ที่อยู่ทำหายเงยหน้าสู้	เพื่ออ้อมชูดูแลพร้อมแก้ไข
ลูกอยู่อ้อมกอดความปลอดภัย	เมื่อเติบโตใหญ่ได้ก้าวพ้นเป็นคนดี
	วัชรพงศ์ ทองรุ่ง ประพันธ์
	๑ มิถุนายน ๒๕๕๙

บรรณานุกรม

คมชัดลึก. คลีครอบครัวไทย ๔.๐ เสี่ยงสะท้อนจากเยาวชนถึงครอบครัว.เมื่อวันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๖๐.

ณัฐยา บุญภักดี .รายงานสถานการณ์ประชากรไทย ๒๕๕๘.UNFPA Thailand.เอกสารอัดสำเนา.

โสภา ชูพิกุลชัย ขปีลมันน์ ราชบัณฑิต.ศักยภาพแห่งตน:ความสำคัญเพื่อการก้าวทันสังคมยุคปัจจุบัน

(ประเทศไทย ๔.๐). ๒๕๖๐ เอกสารอัดสำเนา.

สุรีพร พันพิ่ง. การจัดการของภาครัฐต่อความต้องการของครอบครัวเลี้ยงเดี่ยว. ๒๕๕๑. กรุงเทพฯ : มูลนิธิเครือข่ายครอบครัว.

รายงานสมัชชาครอบครัวระดับชาติ ปี ๒๕๕๘. กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.๒๕๕๘.เอกสาร
อัดสำเนา

